

Ks. ADAM BILSKI*

ETYKA TROSKI. PRÓBA FAKTYCZNEJ TROSKI?

ETHICS OF CARE.
ATTEMPT TO ACTUAL CARE?

Abstract: This article presents the key issues related to the ethics of care. The author begins by outlining the development of the concept of care to dynamically illustrate the progress of the ethics of care. Carol Gilligan, Nel Noddings, and Virginia Held are mentioned as pioneers of the ethics of care, linking their views to feminism. At first, it may seem that feminism is a constitutive element of the ethics of care. However, this is a decidedly incorrect view, as the author, while showing the growing interest in the ethics of care, also lists representatives who have espoused their views independently of feminist thought. The most well-known among them are Paul Ramsey, Daniel Callahan, and Warren Thomas Reich.

Keywords: feminism, philosophy, ethics, ethics of care, justice, morality, relationships, society, doctor, patient.

Etyka troski, nazywana również etyką relacjonalną czy etyką miłości, jako subdyscyplina pojawiła się we współczesnej etyce w latach 80. XX w. Z jednej strony była to reakcja na „maskulinistyczną” etykę kantowską oraz utylitaryzm, a z drugiej – pewna odpowiedź na etykę teoretyczną jako taką. Mimo że pojęcie troski kojarzy się w pierwszym rzędzie z najbliższymi, szczególnie z dziećmi oraz osobami starszymi, to etyka troski objęła swoim zasięgiem również prawo, politykę, medycynę

* Ks. Adam Bilski – prezbiter archidiecezji wrocławskiej, homiletyk, doktorant UPJPII w Krakowie i student retoryki UJ w Krakowie; e-mail: adambilski91@gmail.com.

oraz stosunki międzynarodowe¹. Niestety, w polskiej literaturze nadal brakuje publikacji na temat tego zagadnienia².

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie poglądów prekursorów etyki troski – Carol Gilligan, Nel Noddings i Virginii Held, oraz powierzchowne ukazanie tych przedstawicieli, którzy swoje poglądy propagowali w nieco innym świetle, w oderwaniu od myśli feministycznej. Interesować nas będzie także to, jak szeroko może być rozumiane pojęcie etyki troski oraz że nie zawsze musi być ono ściśle związane z feministycznym podejściem. Skoncentrowanie się w dużej mierze na nakreśleniu poglądów dwóch autorek podyktowane zostało obszerną literaturą, a także wielością stanowisk w ramach obszaru etyki troski. I jak nie ma jednej koncepcji feminizmu, tak nie istnieje jedna wizja etyki troski. W artykule nie zabraknie również przedstawienia innych przedstawicieli etyki troski, którzy nie koncentrowali się na jej ujęciu feministycznym. Do najbardziej znanych należą Paul Ramsey, Daniel Callahan i Warren T. Reich.

1. POCZĄTKI ETYKI TROSKI I FEMINIZM

Cechą charakterystyczną etyki troski jest wyjście od doświadczenia kobiecego, będącego przeciwieństwem doświadczenia męskiego, które wówczas funkcjonowało w medycynie oraz bioetyce³. Część środowiska wyraża swój sprzeciw również wobec dotychczasowej etyki, która w dużej mierze opiera się na zasadach, prawach, równości oraz regułach, jako tej, która oręduje za zimną logiką oraz kierowaniem się rozumem. Tej wizji przeciwstawia relacje międzypersonalne, odpowiedzialność i troskę za innych⁴.

Istotne dla rozwoju etyki troski okazały się dwie źródłowe publikacje, które zapoczątkowały dalsze refleksje związane z tym tematem, mianowicie książka Carol Gilligan pt. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* wydana w 1982 r.⁵ i opublikowana w 1984 r. praca Nel Noddings nosząca tytuł *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral* (*Troska: kobiece podejście do etyki*

¹ Por. V. HELD. *The ethics of care: Personal, political, and global*. Oxford 2007 s. 9.

² Do niewielu publikacji naukowych omawiających temat etyki troski zalicza się: A. WALESZCZYŃSKI. *Między troską a sprawiedliwością – Virginii Held poglądy na wspólnotę polityczną*. „Roczniki Filozoficzne” 67:2019 nr 3 s. 115-135; R. ZIEMIAŃSKA. *Etyka troski i etyka sprawiedliwości. Czy moralność zależy od płci*. „Analiza i Egzystencja” 8:2008 s. 115-132; M. SONIEWIECKA. *Granice sprawiedliwości, sprawiedliwość ponad granicami*. Warszawa 2010.

³ Por. M. CHIOLDI. *Modelli teorici in bioetica*. Milano 2005 s. 92.

⁴ Por. T. KRAJ. *Katolik wobec pluralizmu etycznego na przykładzie bioetyki*. Kraków 2023 s. 45-48.

⁵ Por. C. GILLIGAN. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge 1982 (wyd. polskie: *Innym głosem. Teoria psychologiczna a rozwój kobiet*. Przeł. B. Szelwa. Warszawa 2015).

i moralności)⁶. Do tego czasu, jak zauważa Warren T. Reich, pojęcie troski nigdy nie należało do zasadniczych pojęć zachodnich koncepcji etyki⁷. Natomiast należało do nich mnóstwo innych terminów, takich jak sprawiedliwość, wolność czy miłość. Bez większego problemu można jednak wskazać przypadki, w których pojęcie to odgrywało ważną rolę w zagadnieniach z zakresu filozofii. Pojęcie troski występuje także w filozofii uprawianej przez Martina Heideggera i może być kojarzone z jego egzystencjalizmem, gdzie troska pojawia się jako jeden z opisów jestestwa⁸. Stosowana przez Heideggera kategoria nie odegrała jednak żadnej roli w jakimkolwiek nurcie w etyce. Filozofem, który najbardziej zainteresował się terminem troski, jest Milton Mayeroff. W 1971 r. wydał on pracę zatytułowaną *On Caring*, w której podjął się próby zdefiniowania doświadczenia troski, a która dostarczyła rzetelnego opisu tego doświadczenia. To on jako pierwszy ukazał w swoim dziele troskę będącą dynamiczną relacją, która winna nadawać sens ludzkiej egzystencji⁹.

Zaskakujące jest to, że dopiero pod koniec XX w. troska pojawiła się w ramach oddzielnej kategorii etycznej. W etyce zachodniej fundamentalnymi kategoriami były różnie rozumiane: dobro (jako cel postępowania ludzkiego), prawo (Boże, naturalne, prawa człowieka) i cnota, która stała nieco obok przedstawionych kategorii. Dlatego pojawienie się troski jako kategorii etycznej spowodowało z jednej strony duże zainteresowanie, z drugiej zaś narażało ją na sceptycyzm, a nawet głosy krytyki. Troska, rozumiana jako nowa kategoria etyczna, została stworzona w opozycji do kategorii sprawiedliwości. Dla polaryzacji pojęć troska *versus* sprawiedliwość duży wkład miały badania Lawrence'a Kohlberga prowadzone nad rozwojem moralnym. Wyniki tych badań sprawiły, że jego uczennica Carol Gilligan przeprowadziła własne badania, które stały w opozycji do badań jej nauczyciela¹⁰.

2. CAROL GILLIGAN I DYLEMAT HEINZA

Carol Gilligan w swoim dziele pt. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* zwróciła szczególną uwagę na podejście kobiet do problemów moralnych. Jej stanowisko stało w opozycji do poglądów głoszonych przez Lawrence'a Kohlberga. Twierdził on, że mężczyźni znacznie częściej osiągają wyższe stadia rozwoju moralnego. Zarzutem, jaki C. Gilligan wyprowadziła wobec badań prowadzonych przez L. Kohlberga było to, iż są one nastawione na męskie

⁶ Por. N. NOODINGS. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral*. Verkleu 1984.

⁷ Por. W.T. REICHT. *History of the Notion of Care*. W: *Encyclopedia of Bioethics*. Red. W.T. Reicht. New York 1995² s. 319-320.

⁸ Por. M. HEIDEGGER. *Bycie i czas*. Przeł. B. Baran. Warszawa 1994 s. 256-283, 354-373.

⁹ Por. M. MAYEROFF. *On Caring*. New York 1921 s. 40-42.

¹⁰ Por. A. WALESZCZYŃSKI. *Między troską a sprawiedliwością* s. 117-118.

wartości, wbrew temu, co twierdził L. Kohlberg, a mianowicie, że są one ukierunkowane na wartości uniwersalne. C. Gilligan przeciwstawiła im alternatywną etykę troski¹¹.

W tym miejscu warto wspomnieć o najsłynniejszym dylemacie L. Kohlberga, tzw. dylemacie Heinza. L. Kohlberg dokonywał badań reakcji moralnych dzieci oraz młodzieży, dając im do rozwiązania różne dylematy. Dylemat Heinza mówi o tym, że Heinz ma żonę, która jest śmiertelnie chora. Nie stać go na lekarstwo ratujące jej życie. Lek jest w posiadaniu aptekarza, który nie chce go udostępnić Heinzowi, a cena tego remedium przekracza możliwości finansowe Heinza. Jedynym sposobem na pozyskanie leku i tym samym na uratowanie życia żony jest kradzież. Pytanie stawiane przez L. Kohlberga dotyczy tego, czy Heinz powinien dokonać kradzieży lekarstwa. Na podstawie uzyskanych odpowiedzi L. Kohlberg dokonywał klasyfikacji badanych i umieszczał ich na odpowiednim poziomie rozwoju moralnego (od 1 do 6). Po analizie wyników badań doszedł do wniosku, że chłopcy są bardziej rozwinięci moralnie niż dziewczęta, gdyż odpowiedzi udzielone przez nich wskazywały na wyższy poziom myślenia abstrakcyjnego, który dążył do sprawiedliwości.

C. Gilligan po dokonaniu analizy badań L. Kohlberga zakwestionowała ich wiarygodność. Doszła bowiem do wniosku, że różnice w ocenie oraz w odpowiedziach chłopców i dziewczynek wynikają z błędów interpretacyjnych udzielanych odpowiedzi. Stwierdziła, że dziewczynki zupełnie inaczej rozumieją ten dylemat. Dla chłopców, którzy odpowiedzieli, że Heinz powinien ukraść lekarstwo dla chorej żony, oznaczało to konflikt między dwoma wartościami i zasadami, które je wyrażały, mianowicie zasadą, która mówiła o ochronie życia oraz tą, która dotyczyła poszanowania własności. Nie trudno zauważyć, że przy dokonywaniu takiego wyboru głosujący w swoich decyzjach posługiwali się hierarchią wartości. Wówczas w sposób naturalny można było stwierdzić, że życie ludzkie stoi ponad własnością. C. Gilligan sądziła, że dla chłopców dylemat Heinza był przykładem konfliktu pomiędzy abstrakcyjnymi zasadami.

Dla dziewczynek dylemat Heinza był problemem dotyczącym relacji międzyludzkich. Sugerowały one ponowną rozmowę Heinza z aptekarzem, reakcję żony na wieść o tym, że mąż ukradł dla niej lek. Po analizie odpowiedzi dziewczynek C. Gilligan stwierdziła, iż nie są one wyrazem niższego rozwoju moralnego, lecz wskazują na postrzeganie moralności w zupełnie innych kryteriach niż u chłopców. W swojej książce pt. *In a Different Voice* C. Gilligan odwołuje się do prac Nancy Chodorow, która inspirowała się teoriami Sigmunta Freuda. Argumentowała, iż dziewczynki, utożsamiające się z matką, mają większe predyspozycje do wchodzenia w relacje uczuciowe z innymi osobami. Chłopcy, którzy cechują się większym poczuciem autonomii, mogą postrzegać te zależności jako swoiste

¹¹ Por. R.P. TONG. *Myśl feministyczna. Wprowadzenie*. Warszawa 2002 s. 205-210.

zagrożenie. Zatem zdaniem C. Gilligan, chłopcy, którzy są bardziej autonomiczni, mają znacznie większą umiejętność traktowania konfliktów moralnych w kategoriach zaburzonych relacji. Stąd też mówią innym głosem.

C. Gilligan, odrzucając ekskluzywny charakter teorii L. Kohlberga, wносиła o jej uzupełnienie o swoją koncepcję rozwoju moralnego, bardziej charakterystyczną dla dziewcząt. Podała trzy stadia tego rozwoju:

- 1) egoizm – w którym dominuje perspektywa dobra własnego;
- 2) altruizm – w którym dominuje chęć opieki nad innymi; dobro rozumiane jest jako troska o innych;
- 3) harmonia – dochodzi do równowagi własnych potrzeb oraz potrzeb innych.

Warto nadmienić, że C. Gilligan wyróżniła dwie fazy przejściowe. W pierwszej, pomiędzy stadium egoizmu i altruizmu, uświadamiamy sobie, że są też inni potrzebujący naszego zainteresowania i troski. W drugiej, zachodzącej pomiędzy stadium altruizmu i egoizmu, uświadamiamy sobie, że troska powinna należeć się również nam samym¹².

Krytyka poglądów L. Kohlberga, która prowadziła do etyki abstrakcyjnych zasad moralnych, w tym do wieńczącej ją sprawiedliwości, stała się punktem wyjściowym dla etyki troski¹³.

3. NEL NODDINGS I WYŻSZOŚĆ ETYKI TROSKI NAD ETYKĄ SPRAWIEDLIWOŚCI

W nurt reprezentowany przez Carol Gilligan wpisuje się Nel Noddings¹⁴. W książce *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education* jeszcze ściślej zaznaczyła ona różnice pomiędzy etyką kobiet a etyką męską (tradycyjną). Wykazała niemożliwość ich kompatybilności, upublicznienia troski. Nie bała się powiedzieć, że etyka troski jest znacznie lepsza od etyki sprawiedliwości. Twierdziła, że jest to jedyna oraz uniwersalna postawa moralna, w której winny być obecne: uczucie i solidarność, dyspozycyjność oraz zaangażowanie, aby właściwie pojąć drugiego człowieka, jego lęki, obawy i wszelkie niepokoje¹⁵. W swojej publikacji skoncentrowała się przede wszystkim na relacji między wychowankiem a wychowawcą. Wskazała normatywne wymagania dla ludzi, którzy troszczą się o innych oraz dla tych, którzy potrzebują troski. Według N. Noddings troska ujawnia się w bardzo konkretnych działaniach. To one, o wiele bardziej niż abstrakcyjne intencje,

¹² Por. C. GILLIGAN. *In a Different Voice*. Cambridge 2016; D. JURUŚ. *Czy etyka może prowadzić do zaniku troski*. „Roczniki Filozoficzne” 63:2015 nr 2 s. 189-191.

¹³ Por. *tamże*.

¹⁴ Por. M. ŚRODA. *Indywidualizm i jego krytycy*. Warszawa 2023 s. 241-244, 290-292; R. ZIEMIŃSKA. *Feminizm a problem zła*. „Edukacja Humanistyczna” 2006 nr 1 s. 68-74.

¹⁵ Por. D. SEPczyńska. *Etyka troski jako filozofia polityki*. „Etyka” 2012 nr 45 s. 43-45.

określają autentyczną troskę¹⁶. Z całą pewnością poglądy N. Noddings miały znaczący wpływ na rozumienie troski¹⁷ przez feministyczne teoretyczki.

W rozwijanej przez siebie koncepcji moralności N. Noddings skupia się na wartości zawiązywania i utrzymywania troskliwych relacji. Według niej troskliwe relacje postrzegane są jako dobre ze swej istoty. Efektem doświadczenia relacji przez ludzi troskliwych podczas okresu niemowlęcego jest widzenie tych relacji jako dobrych samych z siebie. W swoich postulatach N. Noddings idzie o krok dalej. Sądzi, iż bez doświadczenia troski w czasie, w którym byliśmy zależni od rodziców, nie mielibyśmy szans na to, aby być istotami moralnymi. Natomiast relacje troski winno się uznawać za moralnie podstawowe. Z całą pewnością jej interpretacja troski wywarła znaczący wpływ na sposób rozumienia troski w ramach całego nurtu związanego z etyką troski.

4. VIRGINIA HELD I TROSKA JAKO RELACJA

Virginia Held w swojej koncepcji troski wzmacnia pogląd głoszony przez Nel Noddings. Dla V. Held troska jest także relacją. Wyjątkowość tej relacji wynika z tego, że napotykamy w niej potrzeby oraz pragnienia różnych osób, za które czujemy się odpowiedzialni. Troska nie jest niczym innym niż relacją. W niej troszczący się i otrzymujący tę troskę wspólnie uczestniczą we wzajemnej pomyślności i szczęściu¹⁸. W analogiczny sposób troskę będą rozumiały Demiut Bubeck¹⁹ a także Sara Clark Miller²⁰.

Istniejąca relacja powinna mieć również charakter emocjonalny, który powstał między osobami stanowiącymi jej krańce. Osoby będące w relacji winny nieustannie dążyć do jej rozwoju w takim kierunku, aby jej motywem działania były również uczucia. Wadą jest to, iż nie wskazuje ona, w jaki sposób należy to uczynić. Emocje oraz uczucia muszą stanowić morwy dla rozwoju troskliwej relacji, aby w ostateczności relacja stała się doskonalsza²¹.

Etyka troski proponowana przez V. Held opiera się przede wszystkim na relacyjnej koncepcji osoby, czyli takiej, która utrzymuje liczne relacje z różnymi osobami. Relacje współzależności od innych są rozpoznawane jako ważny element

¹⁶ Por. N. NODDINGS. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. California 1984 s. 21-24.

¹⁷ Precyzyjniejsze omówienie rozumienia troski we współczesnej etyce feministycznej zob. A. WALESZCZYŃSKI. *Pojęcie troski we współczesnej etyce*. „*Studia Philosophiae Christianae*” 48:2012 nr 2 s. 143-157.

¹⁸ Por. TENŻE. *Między troską a sprawiedliwością* s. 122-123.

¹⁹ Por. D. BUBECK. *Care, Gender and Justice*. Oxford 1995.

²⁰ Por. S. MILLER. *The Ethics of Need. Agency, Dignity, and Obligation*. New York 2011.

²¹ Por. V. HELD. *Moral Subjects: The Natural and the Normative*. „*Proceedings and Adresses of the American Philosophical Association*” 76:2002 nr 2 s. 7-24.

stanowiący o tożsamości osób oraz społeczeństw²². V. Held podkreśla, że troski nie można wyrzucać poza sferę moralności²³. Analizując etykę troski prezentowaną przez nią, można stwierdzić za Maciejem Ulińskim²⁴, że jest ona tylko marzeniem. V. Held z pewnością przygotowała grunt pod feministyczną etykę troski w jej klasycznym ujęciu, w którym troska jawi się jako relacja i jest nieustannie rozwijana. Ma ona swoich kontynuatorów, np. Sara Clark Miller. Jest ponadto poszerzana w formie etyki cnót przez Michaela Slotę²⁵.

5. ETYKA TROSKI BEZ FEMINIZMU?

Etyka troski nie porusza się tylko w obrębie ujęć feministycznych. Ma ona również innych swoich przedstawicieli. Ks. Tomasz Kraj w swojej książce pt. *Katolik wobec pluralizmu etycznego na przykładzie bioetyki* wymienia np. Paula Ramseya, Daniela Callahana i Warrena T. Reicha²⁶. Paul Ramsey sądzi, że etyka troski winna się wyrażać w szacunku dla ogromnej wartości ludzkiego życia²⁷. Warren T. Reich, zwracając uwagę na wkład feminizmu, zaznacza, iż etyka ta nie może być uzależniona od płci, musi być uniwersalna – czyli obejmować tak samo kobiety, jak i mężczyzn. W stosunkach międzyludzkich troska musi stanowić fundamentalne odniesienie. W relacjach między lekarzem a pacjentem to właśnie troska powinna zajmować wyjątkowe miejsce. Takie spojrzenie jest krytyczne wobec Hugo T. Engelhardta, który sądził, że kluczową rolę powinien mieć kontrakt. Etyka troski stoi w wyraźnej opozycji do indywidualizmu i pewnego relatywizmu, według którego wszystkie wartości podlegają negocjacom²⁸.

Tym, co powinno być istotne w ramach troski o pacjenta, jest empatia oraz współczucie. Pozwalają one na większe zaangażowanie lekarza w podejściu do pacjenta. Poddając analizie koncepcję Warrena T. Reicha, można wyprowadzić wniosek, że kierowanie się postawą pełną troski nie może dotyczyć tylko wymiaru międzysobowego, ale także instytucji medycznych i relacji społecznych. Taka postawa pomaga w realizacji tego, co wiąże się ze sprawiedliwością w kontekście ludzi opuszczonych, biednych i chorych²⁹. W obszarze troski lekarza o pacjenta musi znaleźć się współczucie oraz empatia, które pomagają na nowo zrewidować i przewartościować uczucia skierowane do pacjenta, co jednak nie przekreśla obiektywności i konkretnej troski o niego. To podejście powoduje, że lekarz jest

²² Por. TAŻ. *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*. New York 2006 s. 71-72.

²³ Por. *tamże* s. 10.

²⁴ Por. M. ULIŃSKI. *Etyka troski i jej pogranicza*. Kraków 2012 s. 103.

²⁵ Por. A. WALESZCZYŃSKI. *Między troską a sprawiedliwością* s. 132.

²⁶ Por. T. KRAJ. *Katolik wobec pluralizmu etycznego* s. 48.

²⁷ Por. B. CHYROWICZ. *Metodologia bioetyki*. „Diametros” 2014 nr 42 s. 8.

²⁸ Por. M. CHIODI. *Modelli teorici in bioetica* s. 108-109.

²⁹ Por. T. KRAJ. *Katolik wobec pluralizmu etycznego* s. 48-49.

bardziej zaangażowany w swoją pracę. Dostrzega on również (zgodnie z treścią mitu), że zanim człowiek zacznie być podmiotem troski, już wcześniej stał się jej przedmiotem. Mając na względzie ową dwuwymiarowość troski, dostrzegamy, że decyduje ona o tożsamości osoby, czyli nabiera znaczenia ontologicznego³⁰.

Daniel Callahan, jeden z pionierów bioetyki, założyciel The Hasting Center, w którym analizował problemy etyczne, prawne i społeczne związane z postępowaniem w medycynie i biologii, interesował się zagadnieniem najlepszej troski, która swoim zasięgiem objęłaby wszystkich potrzebujących pomocy i wsparcia. W swoich rozważaniach koncentrował się również na tym, jak „przełożyć” indywidualną troskę na dobrobyt całej społeczności. Ponadto podjął się tematu etyki troski³¹. W centrum jego zainteresowań było także przejście pomiędzy leczeniem i troską, która jest niejako naturalnym następstwem w procesie leczenia człowieka i przywracania go do sprawności. Twierdził, że w przypadku troski nie chodzi o sentymentalną postawę, ale o konkretne relacje, takie jak sympatia, uwaga, cierpliwość, zatroskanie i miłość, które powinny się znaleźć nie tylko na płaszczyźnie międzypokoleniowej, ale również na płaszczyźnie emocjonalnej. Te odniesienia muszą być prawdziwie osobowe, z uwzględnieniem godności osoby ludzkiej. Ponadto D. Callahan w swojej etyce troski wyraźnie stał w opozycji wobec kontraktualizmu, paternalizmu medycznego oraz technicystycznego utilitaryzmu³². Rozszerzając na moment ten wątek, warto podkreślić, że D. Callahan był w opozycji wobec takich postaci jak John Hardwig, który twierdził, że osoby chore i starsze powinny prosić o śmierć, gdyż są dla innych ciężarem³³. Według D. Callahana, moralne propozycje J. Hardwiga są konkretnym zagrożeniem dla rodziny, wspólnotowości oraz międzypokoleniowej solidarności. Podkreślał on, że różne grupy wiekowe nie powinny spoglądać na siebie przez pryzmat rywalizacji, ale pewnej kontynuacji. Osoby młode winny traktować starsze w taki sposób, w jaki same chciałyby być traktowane w przyszłości³⁴. Takie poglądy prezentowane przez D. Callahana nie dziwią, gdyż chciał on, aby każdy człowiek był traktowany osobowo, uwzględniając niepowtarzalność, godność i jedyność każdej osoby³⁵.

³⁰ Por. M. CHIOLDI. *Modelli teorici in bioetica* s. 105.

³¹ Por. C. KRAJEWSKI. *Historia bioetyki i jej rozwój na przestrzeni lat*. <<https://ptb.org.pl/2023/12/10/historia-bioetyki-i-jej-rozwoj-na-przestrzeni-lat/>> [dostęp: 21.05.2024].

³² Por. T. KRAJ. *Katolik wobec pluralizmu etycznego* s. 49.

³³ Por. E. KACZMAREK. *Czy śmierć jest naszym obowiązkiem?* <<https://kulturaliberalna.pl/2015/08/26/emilia-kaczmarek-obowiazek-smierci-eutanazja/>> [dostęp: 22.05.2024].

³⁴ Por. D. CALLAHAN. *Our Burden Upon Others: A Response to John Hedwig*. W: *Is There a Duty to die? And Other Essays in Bioethics*. New York 2000; D. CALLAHAN. *Aging and the Goals of Medicine*. „The Hastings Center Report” 24:1994 nr 5.

³⁵ Por. T. KRAJ. *Katolik wobec pluralizmu etycznego* s. 49.

ZAKOŃCZENIE

Niniejszy artykuł pokazuje, iż etyka troski w przedstawionych koncepcjach pozostawia, jak się zdaje, wiele do życzenia w kontekście jej realizacji w praktyce. Najprawdopodobniej jest to spowodowane zbyt ogólnym formułowaniem pojęć i wyidealizowanymi tezami, co daje możliwość dowolności interpretacyjnych. Przedstawione treści nie wyczerpują poruszanego tematu, jednak dorobek etyki troski zasługuje na naszą uwagę, a jej twierdzenia powinny determinować do przeprowadzenia dalszych badań.

Podsumowując, warto zaznaczyć, iż konstytutywnym elementem koncepcji troskliwości jest jej relacyjny charakter. Kolejną ważną cechą jest kontekstualność. W niektórych prądach etyki troski można dostrzec pierwszoplanowość kontekstu. Warto jednak podkreślić, iż bez aspektu relacyjnego kontekst w ramach troskliwości traci jakikolwiek sens. Jeśli mamy do czynienia z większą liczą osób zaangażowanych w relację, to trudniej ocenić wszystkie potrzeby składające się na kontekst danego wyboru moralnego. Istotnym aspektem troski, który w tym artykule został uwydatniony, jest jej określenie jako pracy na rzecz drugiego człowieka. Należy jednak podkreślić, iż niezauważanie swoich potrzeb w kontekście troski może pozbawić relację charakteru etycznego. Idąc o krok dalej, uznajmy, że skutkiem zaistnienia potrzeb staje się wyznaczenie konkretnych zadań i obowiązków. Najprawdopodobniej jest to jedno z niewielu pojęć, które potencjalnie mogą stanowić wspólny grunt dla etyki troski i etyki sprawiedliwości. Warunkiem jest to, iż w tej ostatniej nie będzie ono pojmowane w kategoriach przymusu, ale w pełni wolitywnej decyzji.

BIBLIOGRAFIA

- BUBECK D.: *Care, Gender, and Justice*. Oxford 1995.
- CALLAHAN D.: *Aging and the Goals of Medicine*. „The Hastings Center Report” 24:1994 nr 5.
- CALLAHAN D.: *Our Burden Upon Others: A Response to John Hedwig*. W: *Is There a Duty to die? And Other Essays in Bioethics*. New York 2000.
- CHIODI M.: *Modelli teorici in bioetica*. Milano 2005.
- CHRYNOWICZ B.: *Metodologia bioetyki*. „Diametros” 2014 nr 42 s. 1-28.
- GILLIGAN C.: *In a Different Voice*. Cambridge 2016.
- GILLIGAN C.: *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge 1982 (wyd. polskie: *Innym głosem. Teoria psychologiczna a rozwój kobiet*. Przeł. B. Szelwa. Warszawa 2015).
- HEIDEGGER M.: *Bycie i czas*. Przeł. B. Baran. Warszawa 1994.
- HELD V.: *Moral Subjects: The Natural and the Normative*. „Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association” 76:2002 nr 2 s. 7-24.
- HELD V.: *The ethics of care: Personal, political, and global*. Oxford 2007.

- JURUS D.: *Czy etyka może prowadzić do zaniku troski*. „Roczniki Filozoficzne” 63:2015 nr 2 s. 187-206.
- KACZMAREK E.: *Czy śmierć jest naszym obowiązkiem?* <<https://kulturaliberalna.pl/2015/08/26/emilia-kaczmarek-obowiazek-smierci-eutanazja/>> [dostęp: 22.05.2024].
- KRAJ T.: *Katolik wobec pluralizmu etycznego na przykładzie bioetyki*. Kraków 2023.
- KRAJEWSKI C.: *Historia bioetyki i jej rozwój na przestrzeni lat*. <<https://ptb.org.pl/2023/12/10/historia-bioetyki-i-jej-rozwoj-na-przestrzeni-lat/>> [dostęp: 21.05.2024].
- MAYEROFF M.: *On Caring*. New York 1921.
- MILLER S.: *The Ethics of Need. Agency, Dignity, and Obligation*. New York 2011.
- NODDINGS N.: *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral*. Verkleu 1984.
- REICHT W.T.: *History of the Notion of Care*. W: *Encyclopedia of Bioethics*. Red. W.T. Reich. New York 1995² s. 319-320.
- SEPCZYŃSKA D.: *Etyka troski jako filozofia polityki*. „Etyka” 45:2012 s. 37-61.
- ŚRODA M.: *Indywidualizm i jego krytycy*. Warszawa 2023.
- TONG P.R.: *Mysł feministyczna. Wprowadzenie*. Warszawa 2002.
- ULIŃSKI M.: *Etyka troski i jej pogranicza*. Kraków 2012.
- WALESZCZYŃSKI A.: *Między troską a sprawiedliwością – Virginii Held poglądy na wspólnotę polityczną*. „Roczniki Filozoficzne” 67:2019 nr 3 s. 115-135.
- WALESZCZYŃSKI A.: *Pojęcie troski we współczesnej etyce*. „Studia Philosophiae Christianae” 48:2012 nr 2 s. 143-157.
- ZIEMIŃSKA R.: *Feminizm a problem zła*. „Edukacja Humanistyczna” 2006 nr 1 s. 68-74.

Strzeszczenie: Niniejszy artykuł przedstawia najważniejsze zagadnienia dotyczące etyki troski. Na początku autor prezentuje rozwój pojęcia troski, aby w dynamiczny sposób ukazać postęp etyki troski. Jako prekursorów etyki troski wymienia Carol Gilligan, Nel Noddings oraz Virginie Held, które swoje poglądy wiążą z feminizmem. Na początku może się wydawać, że feminizm jest konstytutywnym elementem etyki troski. Jest to jednak zdecydowanie błędny pogląd, gdyż, ukazując wzrost zainteresowania etyką troski, autor wymienia także przedstawicieli, którzy swoje poglądy głosili w oderwaniu od myśli feministycznej. Do najbardziej znanych należą: Paul Ramsey, Daniel Callahan i Warren Thomas Reich.

Słowa kluczowe: feminizm, filozofia, etyka, etyka troski, sprawiedliwość, moralność, relacje, społeczeństwo, lekarz, pacjent.